Cumhuriyet
13 Kanun-i Sani 1941, s. 2.

FİKİR HAYATI

Türkiyede Bergsonizm

Bergson felsefesinin Türkiyede 1908 den sonra yaptığı tesirlere toplu bir bakış

— 1 —

Yazan: ZİYAEDDİN FAHRİ

Gazeteler, Fransız filozoflarından Henri Bergson'un ölümünü haber veriyorlar. Bu haberin Türk tefekkür dünyasını da alâkadar edeceği şüphesizdir Çünkü Bergson, fikir tarihimizin son çeyrek asrında bize her bakımdan müessir olmuş bir şahsiyettir.

Bergson 1859 da Pariste doğdu. Felsefe tahsilini Yüksek Muallim Mektebinde ikmal etti ve 1881 de mezun oldu. İlk hocalığını evvelâ Angers Lisesinde, sonra Clermont - Ferrand'daki Paskal Lisesinde yaptı. Bu esnada aynı zamanda Clermont'un küçük Üniversitesinde «Gülmek Nedir?», «Nezaket Hakkında» mevzuları üzerinde konferanslar verdi. Şöhreti yayılmağa başlayan genc filozof, 1889 da Parisin IV üncü Henri Lisesine tayin edildi. Oradan Yüksek Muallim Mektebi müzakereci profesörlüğüne, daha sonra Collège de France'a geçti. 1914 harbinin başında onu tedrisattan çekilmiş görüyoruz: Bergson tefekkürden işe ve harekete geçmiştir. 1914 harbi, Durkheim ile birlikte Bergson'u da siyasî heyecana düşürdü. İnsaniyet namına harbettiğini söyleyen Fransanın davasını Durkheim sosyoloji lisanile müdafaa eden meşhur broşürlerini neşrederken Bergson da siyasî heyetlerin başında olmak üzere kâh İspanyaya, kâh Amerikaya gitti, felsefî şöhretini ve gerçekten güzel ve edebî olan fransızcasını Fransız davasına hasretti. Mareşal Joffre ile birlikte Amerikaya yaptığı seyahatin Amerikayı, Fransa ve İngiltere davasına karıştırmak hususunda çok müessir olduğu bile iddia edilmektedir. İtilâf devletlerinin zaferinden sonra da «Milletler Cemiyeti» nin «fikrî iş beraberliği coopération intellectuell» ne azalık yaparken hep aynı heyecanı taşıyordu. 1928 de Nobel edebiyat mükâfatını kazanan Bergson, o zamandanberi gerek felsefî tefekkür âleminden, gerek siyasî aksiyon sahasından çekilmiş bulunmakta idi. Maamafih filozofun ahlâkî ve siyasî felsefesi her tarafta beklendiği için Bergson, münzevî hayatı devamınca içinde bulunduğu murakabelerin neticesini 1930 da «Ahlâk ve Dinin İki Kaynağı» isimli eserile tebliğ etti. Bergsonizm ile alâkadar felsefe mahfilleri, filozofun felsefî tefekkür çemberinin artık kapandığı kanaatini izhar ediyorlar. Bergson ne verebilecek ise verdi diye düşünüyorlardı. İşte 1941 yılının beşinci günü 82 yaşında ölen Fransız filozofunun hayatı.

***

On dokuzuncu asrın ikinci yarısında Fransada pozitivizm ve materyalizm hâkim bir cereyan halinde idi. Bu cereyanın başlıca temsilcileri Taine, Renan, Littré, Berthelot, Ribot, Ribbot, Lévy-Bruhl, Durkheim gibi zevattı. Bu cereyanın başlıca hususiyeti, ilmin bütün kıymet hükümlerinin üstünde bir kıymet hükmü olduğu, ilmin bütün meseleleri halledeceği, ilmin bütün sahaları istilâ edeceği, ilmin bütün kıymetleri yaratacağı iddiasıdır. Bu cereyanın ilmî ve felsefî sahalarda bir hâkimiyet kurduğu bir devirde Bergson, ilmin kıymetini inkâr etmeden, ilmin kıymet hükümlerinin üstünde başka kıymet hükümleri olduğunu ileri sürdü. Bergson'un ilk eserleri olan «Zaman ve Hürriyet» ile «Maddî ve Hafıza» bu cereyanın hâkim olduğu bir devirde neşredildi. Bergson'un bu eserlerinde ilmin kıymetini inkâr etmediğini, fakat ilmin kıymet hükümlerinin üstünde başka kıymet hükümleri olduğunu ileri sürdüğünü görüyoruz. Bergson'un bu eserlerinde ilmin kıymetini inkâr etmediğini, fakat ilmin kıymet hükümlerinin üstünde başka kıymet hükümleri olduğunu ileri sürdüğünü görüyoruz. Bergson'un bu eserlerinde ilmin kıymetini inkâr etmediğini, fakat ilmin kıymet hükümlerinin üstünde başka kıymet hükümleri olduğunu ileri sürdüğünü görüyoruz.

***

On dokuzuncu asrın ikinci yarısında Fransız felsefesi, muzaffer olan müspet ilimler karşısında kuvvetsiz bir halde bocalarken iki yol karşısında kalmıştı: Ya mekanizmi kabul etmek, yahud mağrur ilmin mekanizmasını yoklamak. 1874 te E. Boutroux neşrettiği «Tabiat Kanunlarının İmkânı - De la contingence des lois de la nature» eserile ikinci yolu seçti. Bu suretle felsefeyi mekanizme irca etmeğe çalışan müspet ilim, daha doğrusu ilimcilik, bu defa felsefî tefekkürün tenkidine uğradı. Brunschvicg'in ifadesile şimdiye kadar ancak ferdin ölümünden sonra ferdi öteki dünyada devam ettirecek bir kuvvet gibi düşünülen ruh, şimdi bu dünyada tekrar rol oynamağa başladı. Ruh artık «örtülere sarılmış, ancak ölümden sonra üzeri açılacak bir koltuk» addedilmekten çıktı. İşte Bergson, bu «koltuk» un fizik, biyoloji, psikoloji ve felsefe karşısındaki haklarını ortaya atacak bir filozoftur.

Bergson felsefesinin ipucları, Clermont'da Yunan felsefesi etrafında yaptığı konferanslarda belirdi. Hattâ kendisi bile felsefesinin ana «sezgi» sini bu müsahabeleri esnasında sezdi: Eleatizmin düşündüğü riyazî zaman, bizim «zaman» ımız mıdır? Şüphesiz değil. Türk şairinin:

Şebi yeldâyı müneccimle muvakkit ne bilir,
Müptelâyı gama sor kim geceler kaç saat

Beyti ile ifade ettiği ruhî hakikat Bergson'u hayli işgal etti. İşte 1889 da neşredilen «Şuurun Bilâvasıta Mutalaları» eseri bu devrin mahsulüdür. Lisanımız, realite ile karşı karşıya kalan insanın haricî münasebetleri için teşekkül etmiştir. Bu lisan, iç hayatımızın akışını ifade edemez. Bu ifade edilemiyen şeyler şuurun bize «bilâvasıta verdikleri» dir. Yeni bir lisan zarureti ile karşılaşıyoruz. Ruhî hayatı ifade edemiyen kelimeleri yeni bir mezc ve terkibe tâbi tutmak suretile hususî bir lisan yaratmak lâzımdır. Aksi takdirde «ruhiyet - spritualité» i anlayamıyacaktavsif ederek kadrini tenkise çalışıyor.. Bu sırada Alman hayatı fikriyesine karşı olan hücumlarını gayritabiî, heyecanlı bir haleti ruhiyeye atfetmek icab eder.»

Bergson'un Alman felsefesine borçlu olması meselesini bir tarafa bırakarak bir Türk ilim müessesesinde çalışan bir Alman profesörünün Türkiyede gösterdiği bu millî asabiyeti kaydetmekle geçelim! O zamanki Türk münevverlerinin, bilhassa Üniversitedeki felsefe profesörlerimizin, bu arada Ziya Gökalp'ın ne vaziyet aldıklarını bildirecek malûmattan mahrum bulunmaktayız. Fakat Bergsonizm ile asıl alâkamız, 1914 harbi sonunda adeta bugünkü Fransanın haline düşen Türkiyede başlamıştır. İkinci bir müsahabede bu alâkadan bahsedeceğim.

Ziyaeddin FAHRİ

Türkiyede Bergsonizm I.

İZÜ - İSMAİL KARA TÜRKİYE'DE DİNİ HAYAT ARŞİVİ